

**АБСТРАКТНІ ІМЕННИКИ З СУФІКСОМ -ЕЇЪ
У СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ**

Сіроштан Т. В.

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри української мови Запорізького національного університету,

м. Запоріжжя, Україна

Категорія слів з абстрактним значенням почала формуватися ще в праслов'янській мові. У процесі історичного розвитку вона вдосконалюється та збагачується разом із життям народу, із розвитком його науки, культури, мистецтва й мови. Абстрактні найменування з'являються на вищому рівні розвитку мислення й відображають «систему світоглядних цінностей, уявлень людини про світ, про себе, про ставлення до іншої людини, до добра і зла, тобто абстрактна лексика виражає інтелектуальну, духовну та емоційну діяльність людини» [3, с. 288]. Абстрактні назви перебувають у точці перетину мови й свідомості, мовлення й думки, здатність до абстрагування забезпечує сама мова [2, с. 16], тому їх вивчення становить значний науковий інтерес з погляду аналізу процесів становлення як мови, так і мислення.

Дослідженню абстрактної лексики приділяли увагу П. Білоусенко, Л. Булаховський, М. Войтила-Свержовська, І. Ковалик, Н. Медведовська, В. Німчук, З. Піскозуб, Л. Полюга, О. Потебня, Н. Тома, І. Чепіга, Л. Чернейко, В. Шадура та інші мовознавці, однак праці вітчизняних і зарубіжних учених не містять вичерпного лексико-семантичного й словотвірного аналізу абстрактів дописемного періоду, коли почала формуватися ця категорія. Метою пропонованої розвідки є опис лексико-словотвірних типів іменників з абстрактним значенням, утворених за допомогою суфікса **-еїъ**, та встановлення їх продуктивності в праслов'янській мові.

Мовознавці припускають, що суфікс **-ežь** (з **-*egjo**) в праслов'янській мові був відносно продуктивним у групі формантів із первинним **-g-**, за допомогою якого творилися абстрактні найменування переважно від дієслівних основ [4, с. 69–70]. Він залишився одним із найактивніших серед формантів дії в болгарській, македонській, словенській, сербохорватській мовах [1, с. 151].

1. **Віддієслівні** абстракти на **-ežь** позначали різноманітні узагальнені дії, які виконує людина, тварина або стихійні сили природи. У дериваційній системі праслов'янської мови вони утворювали кілька лексико-словотвірних типів.

1.1. Назви дій, які виконує істота: ***bavežь** (ЭССЯ 1 168) “зволікання, затримка” від ***baviti** “утримувати, затримувати; розважати”; ***děležь** (ЭССЯ 4 232, Sławski III 135) “поділ, ділення” (***děliti**); ***godežь** (ЭССЯ 6 186) “заручини; угода” мотивується дієсловом ***goditi** “домовлятися, погоджуватися”; ***gordežь** (7 33) “будівництво” (***gorditi** “городити, обгороджувати”); ***gorežь** (43) “підпал” (***gorěti** “горіти”); ***kadežь** (9 108) “обкурювання, куріння” (***kaditi** “диміти, кадити, обкурювати”); ***kroježь** (12 179) “крій, задум” (***krojiti** “різати на частини, кроїти”); ***kupežь** (13 108) “купівля” (***kupiti**); ***platežь** (Sławski I 70, ЕСУМ IV 430) “плата, платіж” (***platiti** “платити”).

До цього лексико-словотвірного типу, певно, належить також іменник ***gavežь** (ЭССЯ 6 110) “численність; відразу” від ***gaviti** “витріщатися, позіхати; викликати відразу”.

1.2. Найменування узагальнених результативних дій, що, як правило, залишають певний матеріальний слід, є нечисленими: ***gьbežь** (7 187) “згин; поворот, нахил” мотивується дієсловом ***gьbnqti** “гнути”; ***gybežь** (217) “гнуття” від ***gybiti** “гнути”; ***r̥obežь** (Sławski I 70, Ф III 510, ЕСУМ V 132) з конкретизацією значення “край, межа, границя” (***r̥obiti**, ***r̥obati** “рубати, відрізати”); ***davežь** (Sławski II 360) “чавлення, тиск, стискання, стягування” (***daviti**).

1.3. Назви насильницьких дій представлені в праслов'янській мові такими похідними: **drapežь* (ЭССЯ 5 102) “грабіж, розбій” від **drapiti* “вдарити”; **grabežь* (ЭССЯ 7 96, Sławski I 70) “грабіж, розбій” від **grabiti* “гребти; грабувати”; **kradežь* (ЭССЯ 12 83, Sławski I 70, ЕСУМ III 78) “крадіжка, злодійство” (**krasti, *krado*); **lupežь* (ЭССЯ 16 181, Sławski I 70, ЕСУМ III 308) “грабіж, пограбування; побиття” від **lupiti* “лупити, обдирати; грабувати”.

1.4. Найменування фізичних і психічних відчуттів людини, особливостей її характеру мотивуються назвами дій, що їх викликають: **bodežь* (ЭССЯ 2 152) “гострий біль, колька, різь, ломота” співвідноситься з дієсловами **bosti, *bodo* “колоити”; **mežežь* (19 17) “сум'яття, хвилювання; бунт” від **mešti, *mežo* “каламутити, бентежити”, пор. **mežežь* (Sławski I 70, Ф III 31, ЕСУМ III 548) “плутанина, колотнеча”; **svrbežь* (Sławski I 70, ЕСУМ V 188) “свербіння” (**svrběti* “свербіти”); **trpežь* (Sławski I 70) “терпіння, терпеливість” (**trpěti* “терпіти”).

1.5. Назви явищ природи, дій стихійних сил: **kapežь* (ЭССЯ 9 146, ЕСУМ II 369) “капання” від **kapati* “капати”; **krožežь* (ЭССЯ 13 29, ЕСУМ III 111) “вир, водоверть” мотивується дієсловом **krožiti* “крутити” або прикметником **kroťь* “крутий; зігнутий”; **lomežь* (ЭССЯ 16 15, ЕСУМ III 188) “шум, гуркіт, тріск” від **lomiti*; **vrtežь* (Sławski I 70) “вирування, крутіння” (**vrtěti* “крутити, вирувати”).

2. Відприкметникові похідні з абстрактним значенням на **-ežь** трапляються в праслов'янській мові, за нашими даними, як виняток, наприклад: **l'utežь* (ЭССЯ 15 221) “їдкість, гострота; холодна погода; гнів” твориться від **l'utь(jь)* “злий, суворий, жорстокий”; **mokrežь* (19 135) “вологість, мокрість” від **mokrь(jь)* “мокрый”.

Незначна кількість відприкметникових абстрактів на **-ežь** в праслов'янській мові пояснюється тим, що такі деривати часто переходять до розряду збірних найменувань [4, с. 70], наприклад: **moldežь* (Sławski I 70) “щось молоде, молоді люди, молоді тварини” від **moldь(jь)* “молодий”; **sitьnežь* (Там само) “дріб'язок” від **sitьнь(jь)* “дрібний, маленький”; **gniležь*

(Там само) “гниль, гнилизна” (**gnilь*); **starežь* (Там само) “залишки, сміття” (**starь(jь)* “старий”) та ін.

Таким чином, праслов'янський суфікс **-ežь** спостерігається в словотвірній структурі віддієслівних абстрактів, що об'єднуються в лексико-словотвірні типи назв дій, які виконує істота, найменувань узагальнених результативних дій, номенів на позначення насильницьких дій, назв фізичних і психічних відчуттів людини, особливостей її поведінки та найменувань явищ природи, дій стихійних сил. Відприкметникові похідні з аналізованим формантом виявились поодинокими утвореннями, що не оформлюють в праслов'янській мові виразних лексико-словотвірних типів.

Умовні скорочення назв джерел:

- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
- Ф Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–39. – М. : Наука, 1974–2014.
- Sławski Sławski F. Słownik prasłowian'ski / F. Sławski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – Т. 1–3. – 1974–1979.

Література:

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1966. – 596 с.
2. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1991. – 240 с.

3. Тома Н. М. До проблеми визначення абстрактної лексики / Н. М. Тома // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – Вип. 34. – К., 2011. – С. 288–292.

4. Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego / F. Sławski // Słownik prasłowian'ski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – T. 1. – 1974. – S. 43–141.